

БОНДАРЕНКО Е. С.

Київський національний лінгвістичний університет

НІМЕЦЬКА ОРФОЕПІЯ Й ОРФОФОНІЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування голосних і приголосних фонем у мовленні німців, пов'язаних із орфоепічними та орфофонічними розбіжностями в реалізації німецької вимовної норми.

Ключові слова: орфоепія, орфофонія, алофонічна варіативність.

Статья посвящена изучению особенностей функционирования гласных и согласных фонем в речи немцев, связанных с орфоэпическими и орфофоническими различиями в реализации немецкой произносительной нормы.

Ключевые слова: орфоэпия, орфофония, аллофоническая вариативность.

The article deals with the investigation of peculiarities of vowel and consonant phonemes functioning in native German speakers' speech caused by the orthoepic and orthophonetic differences in the pronunciation norm's realization.

Key words: orthoepy, orthophonie, allophonic variation.

Розвиток будь-якої мови відбувається водночас з її функціонуванням. Вона зазнає певних змін, причому змінюються не лише її елементи та їхні структурні відношення, але й самі правила функціонування. Суспільство постійно відчуває нові потреби в мовному вираженні своєї різноманітної діяльності, що сприяє поступовому створенню нових елементів, нових структурних відношень, нових правил функціонування, тісно пов'язаних із розвитком мови.

Фонологічна система мови не є сталою і симетричною в своєму розвитку. Фонетичні процеси, потенційно закладені в системі мови й зумовлені самим фактом її існування, відбуваються, як правило, у напрямі, визначеному попередніми змінами, що пояснюється природою елементів, які прагнуть до симетрії. Іншими словами, основу звукових модифікацій становлять передусім внутрішньомовні фактори, які співвідносяться певною мірою із зовнішніми – характером комунікативних процесів,

---

Бондаренко Е. С.

функціонально-стилістичними умовами реалізації мовлення, індивідуальними особливостями вимови, дією часового, соціального, територіального чинників. Проте питання, які саме фактори впливають на фонетичні зміни, що відбуваються шляхом заміни в системі мови одного елемента на інший, а які спричиняють спонтанні, природні перетворення, залишається й досі відкритим.

Для будови фонематичної системи будь-якої мови необхідно визначити релевантні характеристики фонем із усієї сукупності модифікаційних змін, яких набувають фонем під час реалізації у мовленні [1; 2]. Це, в свою чергу, вимагає повного вивчення акустичних властивостей фонем в їхніх конкретних реалізаціях, співвіднесення цих реалізацій з певними фонемними ознаками і визначення характеристик, які є стабільними і які є варіативними в різноманітних чисельних алофонах фонем [3]. У зв'язку з цим, особливий науковий інтерес викликає проблема співвідношення зміни системних і функціональних ознак фонем сучасної німецької мови та вплив модифікаційних процесів, які відбуваються у системі мови, на подальший розвиток німецької вимовної норми.

Система голосних і приголосних фонем сучасної німецької мови досить докладно представлена в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Аналіз праць фонетистів свідчить про те, що під час розгляду функціонування фонем у мовленні головна увага приділяється традиційно інгерентним характеристикам фонем [4; 5; 6], їхній дистрибуції та позиції у слові, впливу наголосу [7–14].

Серед позамовних факторів варіативності німецьких голосних і приголосних найбільш дослідженими є соціальні умови спілкування [15–17], зв'язок варіювання їхніх фонетичних ознак із такими типами соціальної диференціації, як соціальна структура суспільства, віковий ценз мовців [18], вплив територіальних та регіональних чинників на функціонування та розвиток системи фонем сучасної німецької мови [19; 20].

Отже, багаточисельні експериментально-фонетичні

дослідження дозволяють виявити значні зміни артикуляторних та акустичних характеристик німецьких голосних і приголосних у порівнянні з кодифікованою нормою. Проте питання алофонічного варіювання звуків німецької мови потребує подальшого всебічного вивчення, оскільки вимовну норму слід розглядати в площині як орфоєпії, так і орфофонії, які є близькими, але не ідентичними поняттями [21].

З одного боку, норма пропонує наявність певного фонемного складу морфем і слів, а також вживання тих чи інших інтонаційних моделей. Поняття “орфоєпія”, що використовується у зв’язку з цим, містить систему норм, які визначають правильну вимову. Однаково правильна літературна вимова (орфоєпічна вимова) протиставляється безлічі діалектів, властивих різним місцевим говорам, і поряд з однакою правописом і однакою системою граматичних норм, відбиває прагнення мовців із найбільшою доцільністю використовувати літературну мову. Орфоєпічна норма, яка представлена у фонетичних словниках, тісно пов’язана з поняттям кодифікації. Її можна регулювати, тому рекомендації щодо правильної вимови стосуються передусім саме цієї сторони норми.

З іншого боку, норма визначає фонетичну характеристику фонем і супрасегментних одиниць. На сегментному рівні вона встановлює нормативну реалізацію фонем у потоці мовлення залежно від оточення, позиції у слові і по відношенню до наголосу. У цьому випадку прийнято говорити про орфофонію, тобто власне фонетичний аспект мовлення в його нормалізованій формі. Отже, орфоєпія – це правила, які визначають нормативний фонемний склад слів, а орфофонія – це правила вимови алофонів фонем [22]. Так, наприклад, питання про те, що на початку слова або морфемі в німецькій мові варто вживати щілинний увулярний [ʋ], регулюється правилами орфоєпії, а вимога вимовляти після довгого голосного вокалізований [e] замість консонантного варіанта відноситься до правил орфофонії. Вибір того чи іншого алофона нейтрального німецького [ə] залежить від орфофонічних особливостей реалізації цього звука в мовленні. Наприклад, перед

огубленими голосними редукований голосний [ə] у префіксах *be-*, *ge-* набуває лабіалізованого відтінку, а перед голосними переднього ряду його треба вимовляти як ненапружений відкритий нейтральний [ə]. Відповідно до правил сучасної німецької орфоєпії сонорний приголосний [r] необхідно вимовляти як дзвінкий щілинний увулярний [ʀ], у той час як у реальній вимові наявні такі його алофони, як глухий увулярний [ʁ], передньоязиковий вібрант [r] або увулярний вібрант [ʀ].

Оскільки розвиток звукового рівня мови значною мірою спирається на фонетичні процеси, що відбуваються в ньому, вивчення орфофонії як складової частини норми вимови, а також фонетичних реалізацій фонемних розбіжностей залишається актуальним. Носії мови не усвідомлюють чітко орфофонічні вимовні особливості, і тому фонетичні характеристики фонем, на відміну від фонемного складу слів, важко контролювати. Лише порушення правил орфофонії буде сприйматися як іншомовний акцент або особливість реалізації тієї чи іншої фонемі в певній місцевості.

Вимова носіїв діалектів характеризується, як правило, наявністю своєрідних територіальних рис, що зумовлено артикуляторними навичками мовців. Унаслідок цього виникають деякі відхилення, коливання орфофонії, “що може призвести до зміни норми, а також до перебудови системи фонем” [23:9]. Яскравим підтвердженням цієї думки можуть бути німецькі голосні /a:/ – /a/, для яких характерна поступова нейтралізація відмінностей за якісною ознакою, у зв’язку з чим протиставлення цих голосних досягається лише на основі тривалості [3:61].

Не менш цікаві перетворення відбуваються з довгою широкою фонемою /ɛ:/, яка становить кількісну опозицію з короткою ненапруженою голосною /ɛ/. Унаслідок поширення тенденції до вузької вимови довгої відкритої /ɛ:/, що набула розвитку у вимові жителів північного регіону Німеччини, відбувається поступова заміна цієї голосної на вузьку напружену закриту /e:/.

Орфоепія й орфофонія донедавна не розмежовувалися, хоча зовсім очевидно, що ці два аспекти норми мають різну природу і досить незалежні один від одного. При дотриманні правил орфоепії може спотворюватися реалізація алофонів фонем (орфофонія), прикладом чого може слугувати своєрідна вимова увулярного [в] або заміна його передньоязиковим вібрантом [г], пом'якшена і трохи огублена вимова щілинного шиплячого [л], дзвінкість гортанного [х], відсутність зімкнення при артикуляції проривного глухого [т] в позиції кінця слова, вокалізація сонорного латерального [л] тощо.

Водночас можливе і зворотне явище, коли при порушенні фонемного складу слів усі фонемні реалізуються в тих звучаннях, які запропоновані орфоепічною нормою. Так, вимова суфікса *-ig* як [ік] на місці нормативного [іг] або займенника "ich" [іх] як [і] є, з одного боку, орфоепічною помилкою, хоча там і звучить фонетично точний приголосний, а з іншого боку, це свідчить про регіональне варіювання щілинного середньоязикового приголосного [ç].

Особливості вимови мешканців різних регіонів Німеччини можуть зумовлюватися специфікою реалізації як орфоепічних, так і орфофонічних норм. Проте будь-яке відхилення від вимовної норми повинно відповідати системі, "дозволятися" нею [22].

Розмежування орфоепічних та орфофонічних явищ при встановленні норми вимови, дослідження взаємовідношення норми і варіантів дуже важливе, тому що це дає можливість чітко протиставляти функціональні одиниці різним звуковим реалізаціям тієї самої функціональної одиниці. Такий поділ є корисним для виправлення діалектних помилок і вважається необхідним у процесі викладання іноземної мови, тому що обидва аспекти норми – орфоепія й орфофонія – є труднощами різного роду.

Знання фонемного складу слова – це необхідна, але не достатня умова для відтворення його звукового вигляду. У цьому зв'язку точний фонетичний опис вимови видається особливо важливим. Уміння правильно реалізовувати фонемні здобувається шляхом створення нових артикуляторних навичок, тренування

нових фонетичних навичок.

Орфофонічні особливості німецької мови і досі залишаються мало вивченими. Проте встановлення орфофонічних модифікацій голосних і приголосних дозволить отримати більш докладну інформацію про функціонування системи фонем у мовленні, а також про тенденції розвитку німецької орфоепічної норми на даному синхронному зрізі.

Отже, актуальність дослідження визначається необхідністю виявлення градації ступеня кількісних і якісних змін фонем німецької мови, меж алофонічного варіювання голосних і приголосних у підготовленому і спонтанному німецькому мовленні, розкриття залежності модифікаційних процесів звуків від виду мовленнєвої діяльності. Дослідження інваріантних ознак німецьких фонем і варіативності їх фонетичних реалізацій є актуальним і доцільним для вивчення проблеми фонематичного статусу в німецькій мові довгого широкого [ε:], редукованого [ə], коротких голосних в позиції перед вокалізованим [e], так званих “нових” спадних дифтонгів і трифтонгів.

Виявлення ступеня зміни співвідношення системних і функціональних властивостей фонем дає підстави говорити про динамічний характер фонологічної системи сучасної німецької мови і стверджувати, що ця система зазнає на синхронному зрізі значних кількісних та якісних перетворень.

Дослідити та визначити специфіку орфофонії сучасної німецької мови представляється можливим за допомогою експериментальної перевірки функціонування системи фонем у різних видах підготовленого і спонтанного мовлення носіїв німецької мови – викладачів вищих навчальних закладів Німеччини, які репрезентують стандартну німецьку вимову.

Об’єкт дослідження становлять інваріантні і варіативні ознаки німецьких голосних і приголосних фонем у підготовленому і спонтанному мовленні.

Предметом дослідження є алофонічне варіювання голосних і приголосних звуків у різноманітних позиційно-комбінаторних умовах реалізації фонем сучасної стандартної німецької мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– визначити методику експериментального дослідження як сукупність послідовних методів і прийомів, які дозволять виявити співвідношення системних і функціональних характеристик фонем німецької мови;

– встановити ступінь фонетичної та фонемної варіативності кожного голосного, а також ієрархію стабільних і варіативних диференційних ознак голосних фонем сучасної німецької мови;

– визначити ступінь модифікаційних процесів кожного приголосного німецької мови та ієрархію стабільних і варіативних диференційних ознак німецьких приголосних фонем;

– встановити характерні типи варіативності звуків у підготовленому і спонтанному мовленні та проаналізувати специфіку реалізації системи фонем німецької мови у різних видах мовленнєвої діяльності;

– скласти шкалу кількісних та якісних змін фонем німецької мови в залежності від функціонування в різних типах текстів;

– порівняти орфофонічні властивості німецьких голосних і приголосних із системою фонем, представленою в орфоепічних словниках;

– установити тенденції розвитку орфоєпії сучасної німецької мови.

Наукову новизну дослідження становлять розробка нових теоретичних положень щодо методики експериментального дослідження як сукупності послідовних методів і прийомів для виявлення співвідношення системних і функціональних характеристик фонем німецької мови; визначення набору алофонів голосних і приголосних фонем німецької мови та їхніх фонетичних характеристик, які відбивають реальне звучання; встановлення ієрархії стабільних і варіативних диференційних ознак німецьких голосних і приголосних фонем, шкали модифікаційних процесів голосних і приголосних, характерних для різних типів висловлення підготовленого і спонтанного мовлення; визначення факторів, що впливають на динаміку, напрямок і характер розвитку

фонологічної системи сучасної німецької мови. Встановлені закономірності функціонування системи німецьких голосних і приголосних фонем можуть слугувати базою для подальших наукових досліджень германських мов, що є певним внеском у теорію мови як динамічної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зиндер Л. П.* Теоретический курс фонетики современного немецкого языка. – С.Пб. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 160 с.
2. *Vennemann T.* Neuere Entwicklungen in der Phonologie. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1986. – 90 S.
3. *Стериополо Е. И.* Система гласных и её реализация в речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Стериополо Елена Ивановна. – СПб., 1995. – 422 с.
4. *Гавриш Е. А.* Ингерентная и просодическая длительность согласных немецкого языка (экспериментально-фонетическое исследование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Гавриш Елена Александровна – К., 1989. – 16 с.
5. *Vasylychenko O.* Kodifizierte und reale Aussprache des Phonems /r/ im Deutschen // Germanistik in der Ukraine. Band 4. – Kiew : Verlagszentrum von KNLU, 2009. – S. 87–92.
6. *Стериополо О. І.* Система фонем сучасної німецької мови і її реалізація в мовленні // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. – Чернівці, 2003. – С. 207–218.
7. *Каспранский П. П.* Об источниках и условиях изменения звукового состава языка // Учебные записки ГПНИИЯ. – Горький : Изд-во ГПНИИЯ, 1981. – Вып. 40. – С. 32–49.
8. *Rudkivskyy O.* Spannungsgrad und synästhetischer Aspekt “Kälte/Wärme” der deutschen Plosivkonsonanten // Germanistik in der Ukraine. Band 7. – Kiew : Verlagszentrum von KNLU, 2012. – S. 136–141.
9. *Hakkarainen H. J.* Phonetik des Deutschen. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1995. – 197 S.
10. *Heike G.* Ein phonologisches Artikulationsmodell des Deutschen. – Bern : Lang Verlag, 1989. – 210 S.
11. *Kohler K.* Einführung in die Phonetik des Deutschen. 2., Neubearb. Auflage. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1995. – 249 S.
12. *Meinhold G.* Phonologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1993. – 135 S.
13. *Schindler F.* Beiträge zur deutschen Hochlautung. – Hamburg : Helmut Buske Verlag, 1974. – 109 S.
14. *Wängler H.-H.* Grundriss einer Phonetik des Deutschen. – Marburg : Elwert, 1983. – 250 S.
15. *Стериополо Е.* Phonetische Variabilität der deutschen, ukrainischen und russischen Vokale in der Spontansprache. Teil. 1. // Germanistik in der Ukraine. Jh.1. – Kiew : Verlagszentrum von KNLU, 2007. – S. 49–62.
16. *Froitzheim C.* Artikulationsnormen der Umgangssprache in Köln. – Tübingen : Gunter Narr, 1984. – 233 S.
17. *Herrmann-Winter R.* Studien zur gesprochenen Sprache im Norden der DDR (Soziolinguistische Untersuchungen im Kreis Greifswald). – Berlin : Akademie-Verlag, 1979. – 269 S.
18. *Петренко О. Д., Мележик К. О., Петренко Д. О.* Соціальні аспекти мовної

варіативності: Вид-во ИП “Підприємство Фенікс”, 2013. – 276 с. 19. *König W.* Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland. – Ismaning : Max Huber Verlag, 1989. – 173 S. 20. *Бондаренко Е. С.* Територіальна варіативність голосних і приголосних сучасної німецької мови (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04 / Бондаренко Ельвіра Сидорівна – К., 2005. – 19 с. 21. *Вербицкая Л. А.* Общелингвистические аспекты формирования произносительной нормы // 100 лет экспериментальной фонетике в России. – С.Пб. : Филол. ф-т С.Пб. гос. ун-та, 2001. – С. 40-43. 22. *Вербицкая Л. А.* Русская орфоэпия (к проблеме экспериментально-фонетического исследования особенностей современной произносительной нормы). – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. – 124 с. 23. *Гордина М. В.* Фонетика французского языка. – С.Пб. : Изд-во С.Пб. гос. ун-та, 1997. – 304 с.